АВЛИЁЛАР ҲИКМАТИ ВА ТАСАВВУФИЙ ҚАРАШЛАР (“ТАЗКИРАТ УЛ-АВЛИЁ” ВА “НАСОЙИМ УЛ-МУҲАББАТ” АСАРЛАРИ АСОСИДА)

Нурилло Ахатов
Шарқшунослик университети магистранти

АННОТАЦИЯ

Ислом динида тасаввуф ва эътиқод масаласи муҳимдир. Муаллифларнинг асарлари бунга мисолдир. Шайхлар ёзган асарлар таҳлили берилган.

Калит сўз: Алишер Навоий, авлиё, тасаввуф, Насойим ул-муҳаббат, Тазкират ул-авлиё.

WISDOM AND SUFUSIAN VIEWS OF SAINTS (BASED ON THE WORKS OF “TAZKIRAT UL-AVLIYO” AND NASOYIM UL-MUHABBAT”)

Nurillo Akhatov
Master student, University of Oriental Studies

ABSTRACT

The issue of mysticism and faith is important in Islam. The works of the authors are an example of this. An analysis of the works written by the sheikhs is given.

Keywords: Alisher Navoi, saint, mystic, Nasayim ul-muhabbat, Tazkirat ul-awliyo.

КИРИШ

Маълумки, халқимиз азалдан ислом дини ва маданияти ривожига беқиёс ҳисса қўшиб келади. Бу ҳақиқатни жаҳон жамоатчилиги, бутун мусулмон дунёси яхши билади ва тан олади.

Бутун дунёга маълум ва машҳур бўлган буюк аллома ва азиз-авлиёларимиз орасида Абдулхолиқ Ғиждувоний ва Баҳоуддин Нақшбанднинг муборак сиймоси алоҳида ажралиб туради. Ота-боболаримиз улуғ авлиё Баҳоуддин Нақшбандга чин дилдан ихлос қўйиб, уни “Баҳоуддини Балогардон” деб таърифлаб келишида теран маъно бор. Унинг«Дилинг Оллоҳда, қўлинг меҳнатда бўлсин» деган ҳаётбахш ҳикмати динимизнинг олижаноб маъно-моҳиятини ёркин ифодалаб, худдики шу бугун айтилгандек жаранглайди.”

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Мутафаккирлар томонидан қолдирилган илмий меросни таҳлил қилиш ва жамиятга тадбиқ қилишлик доимо тадқиқотчилар диққат марказида бўлганидек, бугунги кунда ҳам ўз позециясига эгадир. Тадқиқотнинг муҳим

аҳамияти ҳам айнан ўтмишдаги тазкиранавислик ва улардаги авлиё зотларнинг ҳаёт тарзлари ва бугунги кун нуқтаи назаридан олиб (қиёсий таҳлил қилиб) ўрганишлик муҳим аҳамият касб этгай. “Тазкират ул – авлиё” ва “Насоим ул – муҳаббат” каби тазкирачилик намуналари унинг ёрқин ифодасидир.

Тазкира арабча “зикр” сўзидан бўлиб, эсдалик дафтари маъносини англатади. Тазкиранинг мавзу доираси кенг бўлиб, унда асотирий ва тарихий воқеалар, шахслар, фалсафий қараш ва нафис санъат, адабиёт ҳамда шеъриятга мансуб шахслар ҳақида сўз юритилади . Шу жиҳатдан тазкиралар соҳаларга бўлиниб, тарих, фалсафа, санъат ва адабиётга доир тазкиралар мавжуд. Жумладан, “Тазкираи Муқимхоний” (тарихга оид), “Тазкират ул-авлиё” (фалсафа аҳли – мутасаввуфларга оид), “Тазкират уш-шуаро” (шоирларга оид), “Тазкираи хаттотон” (хаттотларга оид) ва бошқалар.

Тасаввуф адабиёти ва тазкиранависликка катта ҳисса қўшган буюк шоир, муафаккир ва тазкиранавис Фаридуддин Аттор Нишопурий асл исми-шарифи Муҳаммад Абу Бакр ибн Иброҳим (1145-1230) бўлиб, унинг энг машҳур асарларидан шубҳасиз, “Тазкират ул-аилиё” (Авлиёлар тазкираси) асаридир. Асарнинг иккинчи номи: “Мақомот ул-авлиё” (Авлиё зотлар, яъни солиҳ зотларнинг фазилатлари ва каромотлари). Мазкур асарда етмиш икки азиз зотнинг ҳол ва ҳаёти ҳақида ҳикоя қилинган бўлиб, жами икки юз ўттиз учта авлиёнинг номи зикр қилиб ўтилган. Ҳар бир таржимаи ҳол қуйдаги сўзлар билан бошланган: “Нақл астки, шайх (Фалон ибн Фалон)...”, шундан сўнг ўша авлиё зотнинг туғилган жойи, яшаган диёри, сўзлари, каромотлари ҳақида сўз боради.

“Тазкират ул-авлиё” форс тилига ёзилган булиб, кейинчалик усмонли турк тилига, чиғатой туркчасига, уйғур тилига ва франсуз тилига таржима қилинган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Авлиё зотлар ҳақида ўнлаб маноқиблар, тазкира асарлар ёзилган. Уларнинг орасида Фаридуддин Атторнинг “Тазкират ул-авлиё”асари ўзининг бадиий услуби ва ўзига хос жиҳатлари билан алоҳида ажралиб туради. Шайх Фаридуддин Аттор ўз асарида юзга яқин авлиёнинг таржимаи ҳоли, каромотлари ва сўзларини жамлаган. Улуғ сўз санъаткори, яъни кучли бадиий истеъдод эгаси бўлган Фаридуддин Аттор бу асарида бетакрор адабий услуб ва ғоят таъсирчан тарзда авлиё зотлар хусусида сўз юритган.

Шундан келиб чиқиб, ўтмишдаги алломаларнинг илмий меросини таҳлил қилишга бўлган қизиқишни Биринчи Президент Ислом Каримов таъбири билан

эътироф этадиган бўлсак: “Ўзбек халқи маънавий дунёсининг шаклланишида ғоят кучли ва самарали таъсир кўрсатган улуғ зотлардан бири-бу Алишер Навоийдир. Унинг мўтабар номи, ижодий меросининг боқийлиги, бадиий даҳоси замон ва макон чегараларини билмаслиги ҳақида доимо фахрланиб сўз юритиш мумкин. Алишер Навоий ҳалқнинг онги ва тафаккури, бадиий маданияти тарихида бутун бир даврни ташкил этадиган буюк шахс ва миллатнинг шаъну шарафини дунёга тараннум қилган ўлмас сўз санъаткоридир. Агар бу улуғ зотни авлиё десак, у авлиёларнинг авлиёси, мутафаккир десак, мутафаккирларнинг мутафаккири, шоир десак шоирларнинг султонидир”.

Алишер Навоийнинг мазкур диний йўналишдаги асарларини ўрганиш орқали унинг динга бўлган муносабати, эътиқоди билан боғлиқ муайян маълумотлар олиш билан биргаликда, унинг ислом илмларининг етук билимдони эканлиги тўғрисида тасаввур ҳосил қиламиз. Бу улуғ шоирнинг ўз даври ижтимоий ҳаётида тутган ўрни нечоғлик муҳим бўлганлигини белгилаб берувчи ўзига хос омил эканлиги билан аҳамиятли саналади. Жомий асарига танқидий [ижодий] қараган Навоий «бурунғи замондағи машойиҳдин барчасининг зикрин қилмайдурлар ва ўз муосирларининг кўпини ҳам, ўзларин ҳам битмайдурлар» дер экан, асарда Жомий, Лутфий, Ашраф Муфлисий, Шайх Санъон, Носир Хисрав, Насимий ва шулар қатори Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний каби “турк машойихлари” ҳақида маълумот беради. Асарда Навоий илова қилган шахсларнинг фақатгина суфиёна қарашларинигина ёритмасдан, адабиёт ва жамиятдаги ўрнини белгилашга ҳам катта эътибор берган. “Насойим ул-муҳаббат” Навоийнинг дидактик қарашлари, таржимонлик ва тадқиқотчилик фаолияти ҳамда эстетик қарашларини ўрганиш учун муҳимдир. “Насойим ул-муҳаббат” нинг баъзи нусхалари Тошкент Давлат Шарқшунослик Институти Шарқ қўлёзмалари марказининг фондида (инв. № 3415, 857, 3420, 8514, 1825) сақланмоқда.

Муаллиф олдига қўйган вазифалар: Жомийнинг “Нафаҳот ул-унс” (араб ва форсийнасаб авлиёлар тарихи) асаридан фойдаланган ҳолда туркий китобхон учун туркий тилда ўша пайтгача бўлмаган туркийча “авлиёлар тарихи”ни ёзиб бериш;

– асарга туркий авлиёларни ҳам қўшиш;
– замонасининг авлиёлари, жумладан Жомийнинг ўзини ҳам қўшиш;
– унча муҳим билмаган авлиёларни ва фактларни қисқартириш;
– зикр этилган шайхларнинг айримлари ҳақида қўшимча маълумотлар бериш.

Фойдаланган манбалари:

– “Нафаҳот”
– “Футуҳоти Маккия”
– “Табақот ус-суфия” (Сулламий)
– “Тазкират ул-авлиё” (Аттор)
– “Шатҳиёт” (Шайх Рўзбеҳон Бақлий)

Маълумки, Навоий Жомийдан “Тазкират ул-авлиё”дан сўнг шундай асарга эҳтиёж мавжудлигини айтиб, унинг розилигини олган.

Навоий муқаддимада ёзади: “Хотирға кечмишким, агар саъй қилсак, китобни турк тилига таржима қила олғаймуман ва ул дақойиқ мушкулотин равшанроқ алфоз ва очуқроқ адо била ўткара олғаймуман? –деб муттаммил (фикр қилмоқ) эрдим… Таърих 901 даки, ул китобнинг ёзилганидан 20 йил ўтуб эрди, бу улуғ ишга илик урдум ва Ҳазрат Шайх Фаридуддин Аттор битган “Тазкирот ул-авлиё”дан баъзи кибор машойихким, “Нафахот ул-унс” га дохил бўлмабтур эрди, ҳар қайсини муносиб маҳалда дохил қилдим ва Ҳинд машойихи шарҳи ҳам оз мазкур эрди, мумкин бор тилаб, топиб … илҳақ қилдим ва турк машойихи зикри ҳам озроқ эрди, они доғи … унча мумкин бор, тилаб, топиб, зикрларин ва баъзи ҳолату сўзларин ўз маҳаллида дарж қилдим. Ва ҳазрат Махдуми Нураннинг оти ва муосиру мусоҳиб машойих … зикри доғиким, ул мўтабаррук китобда йўқ эрди, мунда қўшдум ва ул китобда дағи авлиёуллоҳ зикридин баъзи сўзким, замон аҳлиға кўп муҳтож ун-илайҳ эрмас эрди итноб ваҳмидун таркин тутдум ва бу таржимадин ўксуттум…” (Насойи ул-муҳаббат,91).

Навоий “Насойим” “Нафаҳот” таржимаси эканлиги, лекин ўрни-ўрнида қисқартирилган ва тўлдирилганини эътироф этади. Айтиш керакки, асарда айнан таржима қилинган ва матнга эркин ёндашиб ўгирилган ўринлар бор.

Биргина Жалолиддин Румий фиқраси олинса – айнан таржима қилинган. Лекин айрим қисқартмалар бор. Масалан, Мавлавийдин сўрабдилар: Дарвеш кай гуноҳ кўнад? Магар дарвеш беиштаҳо хўрадки, таоми беиштаҳо дарвешро гуноҳи азим аст. (Яъни, Дарвеш қачон гуноҳ қилади? Агар дарвеш беиштаҳа овқат еса, беиштаҳа таом емоқ дарвеш учун гуноҳи азимдир) (Насойи ул-муҳаббат,362).

Румийнинг асҳобларига васияти қисмида такрор айтилган шунчаки сўзлар ҳам тушириб қолдирилган. Улар Румий сиймосига, унинг қарашларига футур етказмайди, шу боис тушириб қолдирилган.

Чингизхон воқеаларини Нажмиддин Кубро фиқрасида Жомий кофирлар дейди, Навоий “тоторлар” деб беради.

Нажмиддин Розий Хоразмдан чиқиб, Румга келади. Жалолуддин Румий Шайх Садриддин Қунавий билан учрашади. Бир куни Шом намозида ундан имомликка ўтишни илтимос қиладилар. Розий ҳар икки ракатда 2 мартадан “Фотиҳа” ва 2 марта “Кофирун” сурасини ўқийди. Румий Садриддин Қунавийга тийбат (ҳазил-мутойиба) юзасидан “бирини Сиз учун, бирини биз учун ўқидилар”, - дейди. “Нафоҳот”да бир марта Сиз учун, бир марта биз учун ўқиди” дейилади. Бунда ҳазил-мутойиба юзага чиқмай қолади. Навоий таржимасида хуштабиатли одамнинг нафосотли, нозик ҳазилига урғу берилган. Навоий “Насойим”га туркий орифларни киритар экан, у ўз зиммасига олган туркий тил, унда ёзилган адабиёт, туркий орифлар номини тарихда қолдириш ва шу каби юксак мақсадларига риоя қилган. Асарига Аҳмад Яссавий, Қутбиддин Ҳайдар, Ҳаким ота (оти Сулаймон), Исмоил ота, Шайх Абдулҳасан Ишқий, Адиб-Аҳмад, Юсуф Шайх, Бобо Хокий (улар 156) кабиларни, аёл орифаларга 1та Бибича Мунажжимани киритди.

ХУЛОСА

Мухтасар қилиб айтганда, тасаввуфий қарашлар ва сўфийликга хос ҳикматлар мутасаввуфлар тазкираси орқали ҳар бир замон ва маконда қимматли маълумот саналади.

Бугунги ёшларга ҳам поклик, ҳалоллик, иймон, эътиқод, адолат, ҳикмат каби сўзларнинг асл моҳиятини тазкира асарлар орқали сингдириш лозим.

REFERENCES

1. Каримов И. Юксак маънавият - енгилмас куч. Т., 2008. –Б.29.
2. Nefahatul Uns (Evliya Menkibeleri) Abdurahman Caamiy., (Terjume ve Serh Laamiy Celevi)., Istanbul – Marifet yayinleri, 1995. S-21.
3. Каримов И. Юксак маънавият - енгилмас куч. Т., 2008. –Б.32.
4. Исламов Х. И. “Насойимул муҳаббат” Алишера Навои и его науч-но-ктиический текст: Дисс. на соискание канд филол. наук . – Т., 1990.С.57.
5. Habibullayev A. Tasavvuf falsafasi fanidan o‘quv uslubiy majmua. T;2012.-Б.15.
6. Baxriddinova Muyassarxon Rahimovna (2020). THE LEXICOGRAPHICAL ASPECTS OF LEGAL TERMS IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES. Oriental Art and Culture, (V), 143-146.). T
7. Baxriddinova, M. R. (2016, September). Эффективные методы предотвращения конфликтов в Высших учебных заведениях. In XIV Международная научно-практическая конференция (второй этап)«Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития»НЕ LE
8. Бахриддинова, М. Р. (2021). О ПРОЦЕССЕ ТЕМАТИЧЕСКОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ. Academic research in educational sciences, 2(1).